

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

**SZKOŁA DOKTORSKA NA UNIWERSYTECIE PAPIESKIM
JANA PAWŁA II W KRAKOWIE**

ALINA BORTKEVICH

POLACY W SANKT PETERSBURGU

Fragment rozprawy doktorskiej pt.

**„Funkcjonowanie i uwarunkowania działalności organizacji polonijnych w
Petersburgu”**

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Promotor: dr hab. Stanisław Sorys, prof. UPJPII

Kraków 2024

ROZDZIAŁ II

POLACY W SANKT PETERSBURGU

Celem niniejszego rozdziału jest zarysowanie historycznej perspektywy oraz współczesnej sytuacji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu. Najpierw zostanie opisana perspektywa historyczna – powody, dla których Polacy osiedlali się w mieście nad Newą oraz ich wkład w życie miasta. Następnie przyjrzymy się organizacjom polskim istniejącym na przestrzeni lat i ich roli w procesie integracji miejscowej Polonii oraz przeanalizujemy rolę Kościoła rzymskokatolickiego w tym procesie.

Druga część niniejszego rozdziału będzie poświęcona współczesnej petersburskiej Polonii – sytuacji demograficzno-społecznej oraz organizacjom polonijnym. Całość niniejszego rozdziału służy głębszemu zrozumieniu korzeni historycznych oraz teraźniejszości petersburskiej Polonii.

2.1. Perspektywa historyczna polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

2.1.1. Polacy w Petersburgu – perspektywa historyczna

Analizując najpierw perspektywę historyczną, warto podkreślić, że Petersburg to miasto wielonarodowościowe i wielokulturowe od samego początku jego istnienia. Powstało ono jako miasto portowe łączące Rosję z Europą, dlatego było nazywane „oknem na Europę”. Petersburg, założony w 1703 roku, był zbudowany przez przedstawicieli różnych krajów – Rosji, Holandii, Francji, Włoch, Niemiec, Polski, Szwecji¹. Te osoby zostawały w mieście nad Newą tymczasowo lub na stałe i wносиły swój wkład nie tylko w budowanie architektury i infrastruktury, ale również i wielokulturowego wizerunku miasta. Petersburg z różnych powodów przyciągał także przybyszów z innych krajów, którzy stawali się częścią jego społeczeństwa.

Polacy zaczęli przybywać do miasta już w czasach jego założenia, jednak pierwsza znacząca fala migracji przypada na lata 30. XIX wieku². Historię petersburskich Polaków można podzielić na trzy etapy. Pierwszy z nich obejmuje okres od 1703 do roku 1918. Był on

¹ W. Michajlenko, *Место Санкт-Петербурга в районе Балтийского моря*, w: *Окно на Европу*, F. Апанович, Z. Орачки (red.), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006, s. 141.

² Т. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург: Издательство „Европейский Дом” 2013, s. 13.

rozkwitem życia polonijnego w mieście. Charakteryzuje się wielością organizacji polonijnych, urozmaiconym zakresem ich działalności. W tym okresie liczebność Polaków w mieście osiągnęła swoje historyczne maksimum³. Drugi etap obejmuje lata 1918–1989. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość powrotu do Ojczyzny i wielu z nich wróciło do Polski. To był początek zaniku życia polonijnego w mieście nad Newą⁴. W czasach radzieckich zniknęło ono niemal całkowicie, nie działały wówczas organizacje polonijne. Odrodzenie petersburskiej Polonii nastąpiło po roku 1989. Wtedy zaczął się trzeci etap życia polonijnego miasta, który nadal trwa. W mieście znowu powstały organizacje polonijne, zaczęły pojawiać się rozmaite inicjatywy i wydarzenia.

W ramach niniejszego podrozdziału historycznego zostanie opisany głównie pierwszy etap (1703–1918), to jest czas najbogatszy w rozmaite wydarzenia i inicjatywy polonijne w Petersburgu. Drugi etap zostanie scharakteryzowany krótko, ponieważ jest on okresem prawie całkowitego zaniku działalności organizacji polonijnych w mieście. Natomiast etapowi trzeciemu zostanie poświęcony osobny podrozdział, skupiający się na opisie współczesnej sytuacji mniejszości polskiej.

Opisując perspektywę historyczną polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu, warto najpierw przyjrzeć się powodom, dla których Polacy przyjeżdżali do miasta. Po pierwsze, po upadku powstania listopadowego w Królestwie Polskim możliwości kariery wojskowej lub urzędniczej były bardzo ograniczone⁵, dlatego Polacy przyjeżdżali do Petersburga w celu podjęcia pracy i zrobienia kariery. Po drugie, przyjeżdżali do stolicy ówczesnego Imperium Rosyjskiego w sprawach urzędowych⁶. Po trzecie, powodem przyjazdu Polaków do miasta nad Newą było podjęcie studiów wyższych. Polscy studenci zdobywali wykształcenie na różnych uczelniach miasta – takich jak Uniwersytet Petersburski, Instytut Technologiczny, Politechniczny, Leśny, Instytut Inżynierów Budownictwa oraz Instytut Inżynierów Kolejnictwa⁷. Według Tamary Smirnowej na początku XX wieku na petersburskich uczelniach kształciło się ponad 2 tysiące Polaków⁸. Także w końcu XIX wieku w związku z rozwojem

³ B. Garczyk, *Polacy w Petersburgu od XVIII do początku XXI wieku. Historia, liczebność, struktura społeczna*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 7.

⁴ Л. Базылев, *Поляки в Петербурге*, Санкт-Петербург: Издательство „Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ»” 2003, s. 370.

⁵ B. Garczyk, op. cit., s. 6.

⁶ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861-1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010, s. 24.

⁷ Т. Смирнова, op. cit., s. 15.

⁸ Ibidem, s. 15.

przemysłu do Petersburga zaczęli przybywać Polacy w celu podjęcia pracy jako robotnicy w fabrykach.

Niektóre z osób, które napływały do miasta, przebywały w nim tylko tymczasowo. Jednak wielu zostało na zawsze. Żeby zobrazować skalę osiedlania się Polaków w mieście, warto przyrzeć się danym statycznym dotyczącym liczebności ich populacji. Bartłomiej Garczyk podaje następujące dane z pierwszego petersburskiego spisu ludności, który odbył się w 1869 roku: w mieście, które w tym momencie zamieszkiwało około 667 000 osób, Polaków było 17 400, co stanowiło 2,2% ogółu populacji⁹. Liczebność Polaków w Petersburgu osiągnęła historycznego maksimum w 1910 roku, kiedy wyniosła 65 000, co stanowiło 3,4% ogółu populacji miasta¹⁰.

Początkowo większość petersburskich Polaków stanowili przedstawiciele arystokracji i inteligencji¹¹. W Petersburgu mieszkało przez dłuższy lub krótszy czas wielu wybitnych przedstawicieli świata kultury – sztuki, muzyki, literatury. Również wielu miejscowych Polaków było związanych ze środowiskiem akademickim – uczonych oraz wykładowców uczelni wyższych¹², a także ze światem medycyny¹³. W mieście nad Newą mieszkało także wiele osób duchownych polskiego pochodzenia, ponieważ Petersburg stanowił centrum życia katolickiego w Imperium Rosyjskim. Wśród obcokrajowców mieszkających w Petersburgu dużą część stanowiły osoby wyznania rzymskokatolickiego. W 1918 roku w mieście było 16 parafii katolickich, a liczba wiernych należących do tych parafii wynosiła 80 000¹⁴. W Petersburgu znajdowały się Mohylewskie Rzymskokatolickie Seminarium Duchowne oraz Rzymskokatolicka Akademia Duchowna¹⁵.

Później, w drugiej połowie XIX wieku, struktura społeczna petersburskiej Polonii zaczęła ulegać zmianie. Jak było zaznaczone wyżej, ten czas charakteryzował się szybkim rozwojem przemysłu. W mieście zaczęły powstawać nowe fabryki i rozmaite przedsiębiorstwa przemysłowe, których liczba wyniosła 642 w roku 1900. Te nowopowstałe przedsiębiorstwa stwarzały miejsca zatrudnienia dla przedstawicieli zawodów robotniczych, dlatego przyciągały do miasta wiele osób chcących podjąć się tego rodzaju pracy. Jak opisuje T. Smirnova, ten proces „wywołał napływ ogromnej rzeszy wykwalifikowanej i niewykwalifikowanej siły

⁹ B. Garczyk, op. cit., s. 7.

¹⁰ Ibidem, s. 7.

¹¹ Ibidem, s. 8.

¹² Ibidem, s. 9.

¹³ Л. Базылев, op. cit., s. 270.

¹⁴ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 12.

¹⁵ К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 12.

roboczej”¹⁶. Wśród przybywających osób było również wielu Polaków – w 1897 roku już 47% petersburskiej Polonii stanowiły osoby o pochodzeniu chłopskim¹⁷. Kolejną grupą, która zaczęła w późniejszych latach przybywać do miasta w skali masowej, byli uchodźcy podczas I wojny Światowej. Według danych statystycznych ich liczba stanowiła 22 738¹⁸.

Warto podkreślić, że Polacy wnieśli znaczny wkład w życie i kulturę Petersburga oraz w kształtowanie jego wizerunku. Ich znaczna rola jest widoczna nawet w samym krajobrazie miasta, ponieważ architekci polscy byli zaangażowani w proces powstania wielu obiektów. Niektóre z obiektów przetrwały do dzisiaj i są nieodłączną częścią wizerunku miasta nad Newą. Obecność architektów polskich wyjaśnia się przede wszystkim tym, że wielu z nich przyjeżdżało do Petersburga jako studenci, w celu zdobycia wykształcenia na uczelniach wyższych, a po studiach część została i tworzyła w mieście. Dwoma uczelniami przyciągającymi przyszłych architektów były Akademia Sztuk Pięknych oraz Instytut Inżynierów Cywilnych (była Szkoła Budowlana). Architekci polscy, którzy po ukończeniu tych uczelni zostali w Petersburgu, pracowali przy projektach wielu kamienic, budynków użyteczności publicznej, gmachów administracyjnych, a także niektórych obiektów sakralnych. W celu zobrazowania skali danego zjawiska warto przytoczyć następujący przykład – tworzący na przełomie XIX i XX wieków architekt Otton Ignatowicz wznosił w mieście kilkadziesiąt kamienic¹⁹, podobnie jak i Stefan Kryczyński, będący autorem około dwudziestu obiektów powstałych na początku XX wieku²⁰. Na szczególną uwagę zasługuje działalność Mariana Peretiatkowicza oraz Mariana Lalewicza. Jak opisuje Małgorzata Omilanowska, ich „dzieła należą do najważniejszych i najwybitniejszych przykładów rosyjskiego neoklasycyzmu około 1910 roku”²¹. Wśród najważniejszych dzieł zaprojektowanych przez polskich architektów są między innymi Dworzec Kolei Petersbursko-Warszawskiej, główny budynek dworcowy Dworcu Carskosielskiego (jedno z szczególnie znaczących dzieł secesji w architekturze rosyjskiej²²), neogotycki kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa, niektóre budynki Instytutu Politechnicznego, budynek Ministerstwa Handlu i Przemysłu oraz Dom Handlowy Mertensa.

¹⁶ Т. Смирнова, op. cit., s. 17.

¹⁷ Н. Юхнева, *Многонациональная столица империи, в: Многонациональный Петербург: История. Религии. Народы.*, И. Шангина (red.), Санкт-Петербург: Искусство-СПБ 2002, s. 100., cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 17.

¹⁸ Перепись беженцев в Петрограде. Петроград 1916, s. 20-21., cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 19.

¹⁹ М. Omilanowska, *Działalność polskich architektów w Petersburgu w XIX i początku XX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, В. К. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 220.

²⁰ Ibidem, s. 225.

²¹ Ibidem, s. 226.

²² Ibidem, s. 221.

Niektórzy z architektów polskich byli związani także z petersburskim środowiskiem akademickim. Wśród nich wymienić należy rektora Instytutu Technologicznego Lwa Szyszko, profesora Instytutu Inżynierów Cywilnych Stefana Gałęzowskiego oraz profesora Akademii Sztuk Pięknych Rudolfa Żelaziewicza²³. Architekci polscy przejawiali zaangażowanie w miejscowym kręgu budowniczym, co wyrażało się poprzez ich udział w petersburskich wydarzeniach i zjazdach zawodowych²⁴.

Przykład architektów Polskich, którzy byli integralną częścią petersburskiego kręgu zawodowego, ilustruje aktywny udział Polaków w życiu petersburskim. Polacy byli również nieodłącznym elementem i innych sfer życia miasta nad Newą. Jednym z najjaskrawszych przykładów tego są także polscy naukowcy. Jak opisuje Zbigniew Opacki, uczeni Polacy wnieśli niekwestionowany, poważny wkład w rozwój i dorobek nauki rosyjskiej²⁵. Petersburg odgrywał kluczową rolę w rosyjskim życiu naukowym, ponieważ w mieście istniało kilkadziesiąt uczelni wyższych. Polscy uczeni byli obecni na wielu z nich, reprezentując różne dziedziny naukowe. W tym miejscu należy wymienić imiona kilku najwybitniejszych przedstawicieli świata nauki. Wśród nich są: Józef Julian Sękowski (1800–1858), jeden z najśłynniejszych orientalistów w Rosji; badacze języków wschodnich Zygmunt Smogorzewski (1884–1931) oraz Władysław Kotwicz (1872–1944); filolodzy, którzy wnieśli wkład w naukę na poziomie światowym – Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) i Tadeusz Zieliński (1859–1944); prawnicy Romuald Hube (1803–1890), Cyprian Zaborowski (1799–1866), Antoni Czajkowski (1816–1873), Ignacy Iwanowski (1807–1866), Włodzimierz Spasowicz (1829–1906) a także Leon Petrażycki (1867–1931), który jest autorem własnej szkoły filozofii prawa; a także matematyk Julian Sochocki (1842–1927); geolodzy Karol Bogdanowicz (1864–1947), Henryk Czeczott (1875–1928) oraz Zygmunt Woysław (1850–1904); przedstawiciele nauk medycznych – oftalmolog Kazimierz Noiszewski (1859–1930) oraz chirurg Józef Ziemacki (1865–1925)²⁶. W świecie medycyny wkład polskich uczonych jest bardzo znaczny w zakresie psychiatrii – jak opisuje Z. Opacki, „niewątpliwie największy wpływ specjaliści polskiego pochodzenia wywarli na ukształtowanie silnego ośrodka badawczego oraz klinicznego w zakresie psychiatrii i chorób psychicznych”²⁷, przy czym można przytoczyć nazwiska Józefa Mianowskiego (1804–1879), Jana Balińskiego

²³ M. Omilanowska, op. cit., s. 217-225.

²⁴ Ibidem, s. 227.

²⁵ Z. Opacki, *Polacy w życiu naukowym i technicznym Petersburga*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 276.

²⁶ Ibidem, s. 269-275.

²⁷ Ibidem, s. 275.

(1827–1902) oraz Jana Lucjana Mierzejewskiego (1838–1908). Niniejsza lista nie wyczerpuje nazwisk wszystkich polskich uczonych prowadzących swoją działalność naukową w Petersburgu, jednak obrazuje skalę ich wkładu w petersburskie życie naukowe. Bardzo znaczącym aspektem jest to, że byli oni zintegrowani w lokalnym kręgu naukowo-akademickim. Część z nich pełniła rolę profesorów na uczelniach miasta, obejmowała stanowiska kierownicze na nich i – co jest istotne, te osoby cieszyły się uznaniem ze strony studentów i współpracowników. W związku z tym polscy uczeni stanowią jeszcze jeden przykład tego, że petersburscy Polacy nie byli odizolowani, zamknięci w własnym kręgu mniejszościowym, wręcz przeciwnie – odgrywali znaczącą rolę w społeczeństwie przyjmującym.

Petersburscy Polacy stanowili także ważną część lokalnego życia kulturalnego, wielu z nich uzyskało uznanie w sferze muzyki i sztuki. Jedną z kluczowych postaci petersburskiego życia muzycznego była Maria Szymanowska (1789–1831), polska pianistka, która osiedliła się w mieście nad Newą. Stopień jej uznania ilustruje ten fakt, że jedną z jej uczennic była córka ówczesnego cara – Maria Nikołajewna²⁸. Jej twórczość cieszyła się popularnością wśród słuchaczy i recenzentów, a „jej dom stał się centrum życia kulturalnego zamieszkałych w Petersburgu i przyjeżdżających tutaj Polaków”²⁹. Oprócz Marii Szymanowskiej wśród muzyków, którzy zajmowali znaczące miejsce w petersburskim życiu kulturalnym, należy wymienić braci Michała (1788–1856) i Mateusza (1794–1866) Wielhorskich, którzy prowadzili salon muzyczny, przy czym Mateusz Wielhorski był współzałożycielem Rosyjskiego Towarzystwa Muzycznego. Inny polski muzyk i kompozytor, Józef Kozłowski (1757–1831), zajmował wysokie stanowiska w dyrekcji teatrów dworskich. Przykładem muzyka cieszącego się uznaniem w mieście nad Newą był także Henryk Wieniawski (1835–1880), skrzypek zatrudniony w zespole teatru carskiego, a także pierwszy profesor skrzypiec w miejscowym konserwatorium³⁰.

Nie tylko wielu polskich muzyków, ale również i artystów związało swoje życie z Petersburgiem. Jednakże w przypadku artystów większość przebywała w tym mieście podczas studiów, a później szukała możliwości kariery w innych miastach i krajach. Uczelnią, na której zdobyło wykształcenie wielu polskich artystów, była Akademia Sztuk Pięknych. Jednym z najbardziej znanych jej absolwentów-Polaków był Henryk Siemiradzki (1843–1902).

²⁸ Л. Базылев, op. cit., s. 125.

²⁹ Ibidem, s. 127.

³⁰ R. Suchowiejko, *W salonach, na koncertach i w operze. Polskie ślady w kulturze muzycznej Petersburga XIX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 242-248.

Mimo tego, że po studiach artysta opuścił Petersburg, pozostawał z nim związany, regularnie przysyłając swoje dzieła i odwiedzając miasto³¹. Wśród innych polskich artystów, którzy zdobyli wykształcenie w Petersburgu, byli Ksawery Jan Kaniewski (1805–1867), Tadeusz Gorecki (1825–1868), Bolesław Rusiecki (1824–1913), Józef Budkiewicz (1841–1985), Eligiusz Niewiadomski (1869–1923) oraz wiele innych. Pobyt i studia w Petersburgu wpłynęły na twórczość artystów, a niektórzy z nich zostawili swój ślad w artystycznym życiu miasta. Tak było np. w przypadku wyżej wspomnianych: Henryka Siemiradzkiego, którego wystawy „zawsze stawały się ważnym wydarzeniem, ... przyciągały tłumy widzów”³², a także Tadeusza Goreckiego, biorącego udział w dekoracji wnętrza soboru św. Izaaka³³ – do dzisiaj jednego z najważniejszych zabytków i wizytówek miasta.

Jak wynika z powyższego, Polacy byli aktywnie zaangażowani w życie Petersburga w różnych jego sferach, przy czym opisane trzy – architektura, nauka oraz kultura – nie są jedynymi obszarami wpływu Polaków. Te trzy sfery zostały wybrane ze względu na to, iż miały największe oddziaływanie na życie społeczne w Petersburgu. Natomiast należy podkreślić, że Polacy byli reprezentowani wśród różnych grup społecznych oraz różnych sfer działalności zawodowej i poprzez swoją obecność wnieśli wkład w każdą z nich.

Jednakże taki aktywny udział Polaków w społeczeństwie przyjmującym nie zmniejsza znaczenia, jakie miało dla nich zachowanie tożsamości narodowej. Miejscowych Polaków – przedstawicieli różnych grup społecznych – łączyła chęć podtrzymywania tożsamości kulturowej, pielęgnacji tradycji, języka. Oprócz tego łączył ich ten specyficzny rodzaj sytuacji życiowej, jakim było przebywanie daleko od terenów ojczystych, które wywołuje rozmaite trudności oraz, co z tym się wiąże, potrzebę wsparcia i pomocy. W tym celu w Petersburgu powstał szereg organizacji stworzonych przez Polaków dla Polaków. Oprócz działalności pomocowej stwarzały one możliwość integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, to jest były miejscem spotkania i poznania ludzi tego samego pochodzenia i stanowiły centrum życia polskiego w mieście. W rozpatrywanym okresie (1703–1918) w mieście istniało kilkadziesiąt organizacji tego rodzaju³⁴. Rozkwit ich działalności przypada na koniec XIX – początek XX wieku. Te organizacje oraz ich działalność zostaną opisane szerzej w osobnym podrozdziale niniejszej pracy (2.1.2. *Organizacje polskie w Petersburgu w perspektywie historycznej*).

³¹ D. Konstantynów, *Nie tylko Siemiradzki. Artyści-Polacy w Petersburgu 1830 – 1918*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 193.

³² Ibidem, s. 193.

³³ D. Konstantynów, op. cit., s. 189.

³⁴ B. Garczyk, op. cit., s. 9.

Jako drugi etap historii Polaków w Petersburgu można wyodrębnić okres 1918–1989. Jest to czas zaniku działalności organizacji polonijnych oraz życia polonijnego w mieście. Jak zostało zaznaczone, z powodu odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość powrotu do Polski. Dotyczyło to nie tylko uchodźców przybyłych do miasta z powodu I wojny światowej, ale także i mieszkańców Petersburga polskiej narodowości, którzy wybrali polskie obywatelstwo³⁵. W związku z tym wiele petersburskich Polaków opuściło miasto, a część organizacji polskich przestała istnieć, co było początkiem wieloletniej przerwy życia polonijnego. W kolejnych latach nastąpił zanik polskiego życia w mieście - działalności organizacji, rozmaitych wydarzeń i inicjatyw polonijnych. Należy podkreślić, że nie wszyscy miejscowi Polacy wyjechali, część z nich pozostała w mieście. Według spisu ludności z 1939 roku jako Polacy zadeklarowały się 20 600 mieszkańcy Petersburgu³⁶, podczas spisu z 1959 roku – 11 700 osób³⁷. W kolejnych spisach ludności liczba osób identyfikujących się jako Polacy ulegała zmniejszeniu³⁸. Ożywienie życia polskiego, przejawiające się poprzez inicjatywy zarówno instytucjonalne, jak i nieformalne, nastąpiło po 1989 roku, co rozpoczęło trzeci etap historii petersburskiej Polonii. Ten okres zostanie opisany w osobnej części niniejszej pracy (2.2. *Współczesna perspektywa polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu*).

2.1.2. Organizacje polskie w Petersburgu w perspektywie historycznej

Sytuacja życia poza terenami ojczystymi stawiała przed petersburskimi Polakami rozmaite wyzwania i trudności, co stwarzało specyficzne potrzeby tej grupy. Próbą odpowiedzi na te potrzeby i rozwiązania trudności była i pozostaje działalność organizacji stworzonych przez Polaków i dla Polaków, czyli organizacji polonijnych. Przez czas obecności Polaków w Petersburgu w tym mieście istniało kilkadziesiąt organizacji tego typu. W odniesieniu do pierwszego wyodrębnionego okresu historii Polaków w mieście nad Newą, czyli lat 1703–1918, należy stwierdzić, że właśnie wtedy w mieście istniało najwięcej organizacji polskich. Charakter ich działalności obejmował szerokie spektrum rozwiązywanych przez nie zadań i przybierał różne formy, co poniżej zostanie opisane szczegółowo. Jednak najpierw warto podkreślić, że aspektem łączącym dane organizacje jest to, że odegrały one kluczową

³⁵ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 19.

³⁶ Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. М., 1992, Табл. 16., cyt. za: Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 24.

³⁷ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 24.

³⁸ *Ibidem*, s. 24.

rolę w procesie integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, przy czym tę integrację można rozpatrywać w dwóch kategoriach – jako wewnątrzgrupową i również jako integrację w społeczeństwie przyjmującym, czyli „na zewnątrz” grupy.

Przez integrację wewnątrzgrupową rozumie się, po pierwsze, to, że te organizacje stwarzały możliwość spotkania i poznania ludzi tego samego pochodzenia, czyli Polaków mieszkających w Petersburgu. Polacy zakładali organizacje, zajmowali się sprawami organizacyjnymi, prowadzili działalność, na przykład pełniąc rolę nauczycieli w organizacjach o charakterze edukacyjnym. Poprzez wspólną działalność organizacje polonijne stawały się platformą poznania i komunikacji ludzi. Po drugie, te organizacje ogrywały ważną rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej, ponieważ były miejscem umożliwiającym pielęgnację kultury i języka ojczystego. To odbywało się poprzez wspólne obchodzenie świąt narodowych i religijnych, rozmowy w języku polskim, a także nauczanie języka polskiego dzieci (a w niektórych organizacjach także i urodzonych już w Petersburgu dorosłych).

Oprócz procesu integracji miejscowych Polaków ze sobą, czyli integracji wewnątrzgrupowej, organizacje polonijne także przyczyniały się do procesu integracji niniejszej grupy mniejszościowej w społeczeństwie rosyjskim. To oznacza, że okazywały one nowoprzybyłym Polakom pomoc w odnalezieniu swojego miejsca w nowym mieście. Niektóre organizacje pomagały w poszukiwaniu pracy (np. Komitet pomocy w poszukiwaniu pracy)³⁹, a także miejsc zamieszkania – takich jak akademiki, schroniska (np. Ognisko Rodzinne)⁴⁰. Miejsca zamieszkania tego typu mają charakter raczej tymczasowy, jednak to mogło stanowić pewien etap przejściowy dla mniej zamożnych nowoprzybyłych osób podczas poszukiwań pracy, będącej źródłem stałego dochodu. Także organizacje polonijne okazywały pomoc finansową (np. Fundusz pomocy studentom)⁴¹ oraz edukacyjną (np. Zakłady Wychowawczo-Rzemieślnicze ks. Maleckiego)⁴².

W swojej działalności wiele organizacji łączyło realizację zadań ukierunkowanych na integrację zarówno wewnątrz grupy, jak i na zewnątrz. Jednym z najlepiej ilustrujących to przykładów są polskie związki zawodowe, naukowe i artystyczne. Z jednej strony stwarzały one przestrzeń dla poznania ludzi, a z drugiej przyczyniały się do podwyższenia pozycji, statusu w społeczeństwie przyjmującym (poprzez doskonalenie umiejętności zawodowych, twórczych, promocję osiągnięć naukowych). Warto także podkreślić, że w czasach początków

³⁹ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 98.

⁴¹ *Ibidem*, s. 53.

⁴² К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь...*, s. 50.

samoorganizacji Polaków w Petersburgu działały organizacje, wśród których nie wszystkie były organizacjami polonijnymi *sensu stricto*, to jest stworzonymi przez Polaków i dla przedstawicieli mniejszości polskiej. Istniały inicjatywy organizacji pomocowych, które kierowały swoją działalność nie tylko do osób polskiego pochodzenia, ale do osób potrzebujących pomocy bez względu na narodowość. Jednak rozpatrując tematykę organizacji polonijnych w Petersburgu, warto wziąć pod uwagę i opisać także i organizacje tego typu, ponieważ będąc stworzone przeważnie przez Polaków, odgrywały one ważną rolę w procesie integracji wewnątrzgrupowej i tym samym stanowiły istotną część składową petersburskiego życia polonijnego. Poniżej zostaną opisane wybrane poszczególne organizacje polskie istniejące w Petersburgu na przestrzeni lat, a także konkretne zadania, które one realizowały w swojej działalności. Warto podkreślić, że przedstawiony materiał nie obejmuje całości organizacji polskich istniejących w okresie 1703–1918. W tym przedziale czasowym istniały także i inne organizacje, jednak nie zostały one opisane w ramach niniejszej pracy ze względu na słabo zauważalną aktywność. Dla systematyzacji wielości organizacji, zostaną one opisane z podziałem na kategorie na podstawie klasyfikacji T. Smirnowej: organizacje dobroczynne, związki zawodowe, organizacje edukacyjne, kluby polskie, organizacje sportowe i młodzieżowe, towarzystwa kobiet oraz organizacje czasów I wojny światowej.

Co do organizacji dobroczynnych, największą z nich było Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Towarzystwo powstało w 1884 roku z inicjatywy redaktorów polskiej gazety „Kraj” ukazującej się w Petersburgu. Redaktorzy apelowali do czytelników o wniesienie dobrowolnych wpłat, z których został utworzony kapitał ustawowy Towarzystwa⁴³. Celem Towarzystwa było okazywanie pomocy Petersburskim katolikom, którzy tej pomocy potrzebowali. Towarzystwo pomagało osobom potrzebującym w zakresie finansowym, a także w poszukiwaniu pracy, dawało miejsce zamieszkania dzieciom z ubogich rodzin i sierotom oraz osobom starszym, a także prowadziło działalność edukacyjno-wychowawczą. Realizacją tak różnorodnych celów zajmował się cały szereg organizacji, które powstały w ramach Towarzystwa Dobroczynności. Środki finansowe na prowadzenie działań były pozyskiwane poprzez dobrowolne ofiary, wkłady członków Towarzystwa oraz dochody uzyskane za pomocą wydarzeń charytatywnych (koncertów, spektakli itd.)⁴⁴. Wśród organizacji działających w ramach Towarzystwa należy wymienić Akademik Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności, Komitet pomocy w poszukiwaniu pracy,

⁴³ Л. Базылев, op. cit., s. 214, 403., cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 43.

⁴⁴ Т. Смирнова, op. cit., s. 44.

Fundusz pomocy studentom, Koło pomocy uczącej się młodzieży, Tanią Stołówką dla studentów Polaków, Szkołę i Akademik dla dziewcząt, Opiekę lekarską. Niektóre z tych organizacji prowadziły działalność jednocześnie w kilku kierunkach i oprócz dążenia do głównego celu także realizowały zadania formalnie nieobjęte regulaminem. Tak np. Tania Stołówka dla studentów Polaków pomimo dostarczania możliwości taniego lub nawet darmowego wyżywienia była także miejscem integracji polskojęzycznych studentów, gdzie odbywały się spotkania i wspólnie obchodzono święta.

Innym zasługującym na szczególną uwagę przykładem organizacji łączącej kilka kierunków działań były Zakłady Wychowawczo-Rzemieślnicze ks. Maleckiego (także działające w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności). Zakłady zostały założone w 1891 roku przez księdza Antoniego Maleckiego. Celem tej organizacji było okazywanie pomocy dzieciom z ubogich rodzin i sierotom. Zakłady były nie tylko miejscem zamieszkania dla dzieci, ale również prowadziły działalność edukacyjną. Cechą charakterystyczną Zakładów było to, że edukacja polegała nie tylko na nauce przedmiotów szkolnych, ale także na nauczaniu dzieci zawodów rzemieślniczych, co odgrywało kluczową rolę dla wychowanków w życiu samodzielnym po opuszczeniu placówki. Co więcej, organizacja sama troszczyła się o ich przyszłość – po ukończeniu przez wychowanków-sierot 14 roku życia Zakłady znajdowały dla nich miejsce pracy albo miejsce dalszej nauki w dziele rzemieślniczym⁴⁵. Zasługuje na uwagę także fakt, że w ramach działalności tej organizacji w 1905 roku w Petersburgu zostało założone jedyne do 1915 roku gimnazjum polskie w Imperium.

Opisując polskie organizacje dobroczynne w Petersburgu, warto podkreślić, że organizacje tego typu istniały i poza ramami opisanego wyżej Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Jednym z przykładów jest Schronisko dla dzieci obu płci (przy kościele św. Kazimierza), które prowadziło działalność zbliżoną do Zakładów Rzemieślniczych ks. Maleckiego pod kątem realizowanych zadań. Placówka również była jednocześnie akademikiem i miejscem edukacji dzieci, zarówno szkolnej, jak i zawodowej. Jako inne przykłady polskich organizacji dobroczynnych, które działały poza Towarzystwem Dobroczynności, można wymienić Kółko dobroczynności i opieki nad biednymi dziećmi wyznania rzymskokatolickiego w Petersburgu, Towarzystwo św. Wincentego á Paulo oraz Rzymskokatolickie stowarzyszenie „Oświata”.

⁴⁵ Ibidem, s. 58.

Kolejną kategorię organizacji polskich w Petersburgu stanowiły związki zawodowe. Do organizacji tego typu należy Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników. Warto podkreślić, że przed rozpoczęciem I wojny światowej była to najliczniejsza organizacja polska w mieście, licząca 250 osób⁴⁶. W ramach działalności Związek organizował spotkania, na których były wygłaszane referaty naukowe. Można stwierdzić, że poprzez podwyższenie poziomu wiedzy zawodowej członków organizacji działalność Związku przyczyniała się do polepszenia ich pozycji w społeczeństwie przyjmującym, co jest ważnym aspektem dotyczącym roli tej organizacji w procesie integracji miejscowych Polaków. Jak zostało opisane, można to stwierdzić nie tylko w odniesieniu do Związku Polskich Lekarzy i Przyrodników, ale również do każdej organizacji tego typu, ponieważ wszystkie one poprzez wzajemną wymianę wiedzy swoich uczestników przyczyniały się do podwyższenia poziomu kompetencji oraz pomagały znaleźć uznanie w miejscowych kręgach naukowych i zawodowych.

Jako inny przykład organizacji tego typu wymienić można Opiekę lekarską, istniejącą w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Organizacja zrzeszała polskich lekarzy mieszkających w Petersburgu. Kolejnymi przykładami są Koło Adwokatów oraz Stowarzyszenie Prawników-Polaków, które w swojej działalności były związane z miejscowym kręgiem uniwersyteckim⁴⁷. W Petersburgu istniały także Koło Inżynierów i Techników Polskich oraz Koło architektów, które skupiały się na tematyce zawodowej członków tych organizacji⁴⁸.

W Petersburgu działały także organizacje, skupiające się przede wszystkim na działalności edukacyjnej. Wśród nich można wymienić Polską Macierz Szkolną, Wyższe Kursy Polskie oraz Polski Uniwersytet Ludowy. Działalność Polskiej Macierzy Szkolnej była skierowana do szkół podstawowych dla dzieci polskiego pochodzenia. W tych szkołach odbywała się nauka języka polskiego, dużą wagę przywiązywano do obchodzenia dat ważnych pod kątem polskiej historii i kultury. W 1917 roku w Petersburgu i na jego przedmieściach funkcjonowały 24 szkoły podstawowe Macierzy. Polska Macierz Szkolna została zlikwidowana w 1918 roku⁴⁹.

Kolejna polska organizacja edukacyjna, Wyższe Kursy Polskie została utworzona w 1916 roku przez inną organizację, Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury. Wyższe Kursy Polskie były swojego rodzaju uczelnią wyższą, skupiającą się na nauczaniu języka polskiego

⁴⁶ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 111.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 125-128.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 140, 143.

⁴⁹ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 118-125.

oraz przedmiotów dotyczących polskiej historii i kultury. Kierownictwo i kadra profesorska Kursów składały się z profesorów Polaków, wśród których należy wymienić filologa o światowej sławie Jana Niecisława Ignacego Baudouina de Courtenay. Nauka na Wyższych Kursach Polskich cieszyła się wielkim zainteresowaniem ze strony petersburskich Polaków, przy czym została szczególnie podkreślona przyjazna atmosfera panująca na Kursach, co sprzyjało integracji wewnętrznej miejscowej Polonii⁵⁰.

Podobny do Wyższych Kursów Polskich charakter działalności miał Polski Uniwersytet Ludowy, który organizował zajęcia o zbliżonej tematyce⁵¹. Te wymienione wyżej organizacje skupiały się na edukacji narodowej z zakresu języka, kultury i historii, przy czym obejmowały różne grupy wiekowe – Polska Macierz Szkolna zajmowała się kształceniem dzieci w wieku szkoły podstawowej, natomiast Wyższe Kursy Polskie oraz Polski Uniwersytet Ludowy prowadziły edukację dorosłych. Działalność tych organizacji wspomagała podtrzymanie tożsamości narodowej grupy.

Podobne znaczenie związane z zachowaniem tożsamości narodowej miały polskie zgromadzenia publiczne i kluby polskie, które skupiały się jednak w swojej działalności na innych aspektach. Do tej kategorii należały, między innymi, Dom Polski „Ognisko” oraz Klub Robotniczy „Promień”. Dom Polski „Ognisko” został otworzony w 1907 roku. Charakter działalności tej organizacji był przeważnie społeczno-kulturalny. „Ognisko” organizowało odczytania referatów o tematyce dotyczącej życia społecznego, a także wiele wydarzeń kulturalnych – wystawy, koncerty, bale. Wydarzenia organizowane przez „Ognisko” cieszyły się ogromną popularnością wśród petersburskiej Polonii. Udostępniało ono także pomieszczenia innym organizacjom polskim działającym w mieście, które traktowały Dom Polski jako wspólny Dom⁵².

Inny klub polski istniejący w Petersburgu od 1908 roku to Klub Robotniczy „Promień”. W Petersburgu mieszkało wielu Polaków wykonujących zawody robotnicze oraz przedstawicieli inteligencji technicznej. Klub „Promień” został utworzony przez te grupy i dla nich. Pierwotnie założyciele organizacji przewidywali bardzo szeroki zakres działań, który obejmowałby pomoc w wielu sferach życia polskich robotników. Jednak realne możliwości mocno ograniczyły pierwotne założenia i organizacja skupiła się przede wszystkim na działalności kulturalno-oświatowej – organizowała bale, spektakle i inne wydarzenia kulturalne dla dzieci i dorosłych. Poprzez skupianie się na aspektach kulturowych Dom Polski „Ognisko”

⁵⁰ Ibidem, s. 133-138.

⁵¹ Ibidem, s. 139.

⁵² Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 150-158.

oraz Klub Robotniczy „Promień” stwarzały przestrzeń dla poznania się i integracji ze sobą Polaków mieszkających w Petersburgu, co umożliwiało nawiązanie i zacieśnianie więzi interpersonalnych.

Następną kategorię organizacji polskich istniejących w Petersburgu stanowiły organizacje sportowe i młodzieżowe. Ten typ organizacji skupiał się przede wszystkim na działalności wśród młodzieży polskiej. Organizacje polskie, zarówno jak i rodzina, odgrywały istotną rolę w procesie przekazywania kultury polskiej młodzieży, mieszkającej w mieście nad Newą. Wśród nich istniały Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół Polski”, Chorągiew Harcerska, Klub Młodzieży Akademickiej oraz Koło Artystyczne Młodzieży Polskiej.

„Sokół Polski” działający w Petersburgu od 1906 roku organizował przede wszystkim zajęcia i wydarzenia sportowe, przy czym głównym kierunkiem działań była gimnastyka. „Sokół” nie był inicjatywą petersburską – pierwotnie ruch „sokolstwa” narodził się w Czechach, a organizację „Sokołów” istniały w wielu krajach Europy. W swojej działalności „Sokół Polski” w Petersburgu kładł znaczny nacisk na pracę z dziećmi i młodzieżą, ponieważ w opinii kierownictwa organizacji, sport ma ogromne znaczenie w kontekście wychowania i jego uprawianie ma ważną rolę w okresie становienia osobowości. Oprócz organizacji wydarzeń sportowych, „Sokół” także aktywnie zajmował się działalnością kulturalno-oświatową, w ramach której odbywały się bale, wieczory, koncerty, zabawy dla dzieci. Jak odnotowują badacze tej organizacji, jej działalność miała mocny aspekt integracyjny poprzez wspólne zainteresowania jej członków oraz wspólne spędzanie czasu wolnego⁵³.

Inną inicjatywą skierowaną do petersburskiej młodzieży polonijnej była Chorągiew Harcerska. Jej działalność była bardzo zbliżona do „Sokoła Polskiego”. Podobnie jak „Sokół” ten ruch utworzył się poza Petersburgiem. Harcerstwo narodziło się w Polsce w 1910 roku. W Petersburgu pojawiło się w 1916 roku i istniało przez niedługi czas – najprawdopodobniej do 1918 roku. W tym okresie harcerstwo prowadziło działalność skupiającą się przeważnie na wydarzeniach sportowych, a grupą wiekową uczestniczącą w tej działalności była młodzież.

Również dla tej grupy wiekowej w Petersburgu istniał Klub Młodzieży Akademickiej. W 1917 roku petersburska młodzież polonijna otrzymała w darze budynek, który stał się Domem Młodzieży Polskiej „Zgoda”. Ten dar został ofiarowany przez mecenasa Karola Jaroszyńskiego. Przez Dom „Zgoda” w tymże roku została założona organizacja Klub Młodzieży Polskiej. Ta organizacja skupiała się na aspektach kulturalno-oświatowych. Była skierowana do osób w wieku przeważnie studenckim. Oprócz Klubu Młodzieży Polskiej

⁵³ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 181.

w Domu „Zgoda” prowadziła działalność redakcja czasopisma „Młode Siły”, a także pomieszczenia Domu były użytkowane w celu organizacji wydarzeń sportowych przez inne organizacje polskie, między innymi przez „Sokół Polski”⁵⁴.

Następną organizacją zrzeszającą miejscową młodzież polonijną było Koło Artystyczne Młodzieży Polskiej, które istniało w Petersburgu od 1917 roku. Zasluguje na uwagę fakt, że organizacja została utworzona z inicjatywy samej młodzieży. Koło Artystyczne prowadziło działalność w czterech kierunkach, które były reprezentowane przez koło architektury, sztuki, muzyki oraz filozofii sztuki. Członkowie organizacji wykazywali się dużym zaangażowaniem, inicjowali wiele wydarzeń. Wydarzenia łączyły aspekty teoretyczne z praktycznymi – odbywały się odczytania referatów oraz były prowadzone zadania twórcze⁵⁵. Uczestnictwo w tej oraz wyżej wymienionych organizacjach pracujących z młodzieżą nie tylko realizowało rozwój konkretnych umiejętności (sportowych lub artystycznych), ale również stwarzało dla miejscowej młodzieży polonijnej możliwość praktykowania języka polskiego i głębszego poznania kultury polskiej.

Kolejną kategorię organizacji polskich w Petersburgu reprezentują stowarzyszenia kobiet. Przy Rzymskokatolickim Stowarzyszeniu Dobroczynności istniało Kółko Pań (inna nazwa – Komitet Damski), skład którego stanowiły żony miejscowych Polaków o wysokim statusie społecznym. Kółko zajmowało się opieką dzieci, która wyrażała się poprzez organizację szkoły podstawowej oraz schroniska dla dziewcząt. Kółko Pań organizowało akcje charytatywne w celu zebrania środków dla utrzymania tych placówek. Oprócz tego Komitet Damski organizował i inne wydarzenia – koncerty, bale, spektakle. Odbywało się to również w celu uzyskania środków finansowych, które były użytkowane dla działalności Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Wydarzeniem organizowanym przez Kółko Pań zasługującym na szczególną uwagę był coroczny Bal Polski. Bal miał szczególne znaczenie, ponieważ cieszył się znaczną popularnością nie tylko wśród Polonii, ale również petersburskiej arystokracji oraz miejscowego kręgu dyplomacji⁵⁶. W związku z tym można mówić o znaczeniu tego wydarzenia dla uznania i statusu miejscowych Polaków w społeczeństwie przyjmującym.

W mieście działały także takie organizacje, jak Związek Kobiet Polskich oraz Związek Równouprawnienia Kobiet, które zajmowały się kwestiami życia polskich kobiet w Petersburgu oraz sprawami dotyczącymi ich praw. Inna organizacja Stowarzyszenie Polek „Spójnia” również kierowała swoją działalność do Polek w Petersburgu, ale grupą docelową

⁵⁴ Ibidem, s. 193-195.

⁵⁵ Ibidem, s. 195-196.

⁵⁶ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 86-92.

były studentki. Stowarzyszenie pomagało w kwestiach praktycznych, takich jak znalezienie miejsca zamieszkania i pracy, a także organizowały spotkania informacyjne, podczas których studentki mogły dowiedzieć się na temat życia w mieście nad Newą oraz poznać inne młode Polki⁵⁷. Następną organizacją to Petersburskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Ochrony Kobiet, również prowadząca działalność pomocową. Organizacja była założona przez Polaków dla kobiet o wyznaniu rzymskokatolickim, wśród których były przeważnie osoby polskiej narodowości. Towarzystwo opiekowało się moralną stroną życia kobiet, uprzedzając przed niebezpieczeństwem, które mogło spotkać je w stolicy oraz okazując im pomoc. Organizacja prowadziła przede wszystkim działalność praktyczną – zostały utworzone biuro pomocy w poszukiwaniu pracy, schroniska, stołówka, to jest była okazywana pomoc mająca na celu umożliwienie samodzielnego i niezależnego życia kobiet w Petersburgu⁵⁸.

Większość z wyżej wymienionych organizacji kobiet – Związek Kobiet Polskich, Związek Równouprawnienia Kobiet, Stowarzyszenie Polek „Spójnia” – były zorientowane na działalność wewnątrz grupy mniejszościowej, czyli wśród kobiet polskich. Analizując ich działalność, można stwierdzić, że najważniejszymi realizowanymi przez nie funkcjami były: pomocowa, informacyjna oraz integracyjna. Działalność na zewnątrz grupy mniejszościowej prowadziła tylko jedna organizacja kobieca – Kółko Pań przy Rzymskokatolickim Stowarzyszeniu Dobroczynności, która zajmowała się organizacją Balu Polskiego, odgrywającego ważną rolę w kulturalnym życiu petersburskim, nie tylko polonijnym.

Jako ostatnią kategorię należy wymienić organizacje z czasów I wojny światowej. Zostają one opisane jako ostatnie ze względu na czas ich powstania oraz z uwagi na fakt, że wraz z historią tych organizacji zamyka się również okres charakteryzujący się bogactwem życia polonijnego w Petersburgu (1703–1918) i otwiera się nowa kartka – prawie pusta, ponieważ następne lata (1918–1989) były czasem zaniku życia polskiego w mieście nad Newą. Wraz z rozpoczęciem I wojny światowej na pierwszy plan wyszły potrzeby związane z pomocą ofiarom wojny – uchodźcom, rannym. W odpowiedzi na nowe wyzwania już istniejące w mieście organizacje polskie musiały zmienić dotychczasową działalność i przekierować znaczną jej część na realizację zadań związanych z pomocą ofiarom wojny. Przykładem takiej zmiany są organizacje kobiece, które w czasach wojny zajmowały się przeważnie przeprowadzaniem zbiorów rzeczy dla uchodźców, organizacją schronisk dla nich i współpracą z innymi organizacjami działającymi w zakresie pomocy rannym i uchodźcom⁵⁹. Bardzo

⁵⁷ Ibidem, s. 101-106.

⁵⁸ Т. Смирнова, op. cit., s. 93-101.

⁵⁹ Т. Смирнова, op. cit., s. 106.

znacznym przedsięwzięciem petersburskich Polaków było utworzenie polskiego szpitala w mieście. Ten projekt został zrealizowany przez miejscową organizację polską – Związek Polskich Lekarzy i Przyrodników. Co do pacjentów została podjęta decyzja, że szpital będzie przyjmował osoby na leczenie bez względu na narodowość i wyznanie religijne⁶⁰.

W czasach I wojny światowej w Petersburgu powstało kilka nowych organizacji polskich, utworzonych bezpośrednio w celu realizacji zadań związanych z pomocą ofiarom wojny. Pierwszą organizacją tego rodzaju było Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny, nazwa którego odzwierciedla jego działalność. Towarzystwo pomagało uchodźcom przede wszystkim w znalezieniu miejsca zamieszkania poprzez utworzenie schronisk albo zakwaterowanie w miejscach noclegowych czy w prywatnych domach. Organizacja zajmowała się także pomocą w poszukiwaniu pracy oraz kwestiami związanymi z wyżywieniem uchodźców. Warto podkreślić, że ta założona w Petersburgu organizacja była ogólnorosyjską i miała filie w innych miastach Imperium⁶¹.

Także w Petersburgu zostały utworzone inne organizacje polskie, okazujące pomoc w sytuacjach wywołanych przez wojnę – prowadziły one działalność na mniejszą skalę, miały węższe spektrum zadań niż Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. Przykładem takich organizacji są m.in. Polskie Towarzystwo Spożywcze oraz Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Pracowników Polaków.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku dla petersburskich Polaków pojawiła się możliwość repartycji i wiele osób opuściło miasto. W związku z tym jedna po drugiej zamykały się organizacje polskie. Jednakże w tym czasie powstała jedna nowa organizacja – Polski Dom Narodowy. Charakter działalności Domu był przede wszystkim kulturalno-oświatowy. Organizacja istniała przez niedługi okres i została zamknięta w 1923 roku. Ten czas był początkiem dłuższego okresu braku organizacji polskich oraz zaniku życia polonijnego w mieście nad Newą. Jego odrodzenie nastąpiło ponad 60 lat później – po roku 1989. Ten nowy etap życia petersburskiej Polonii jest opisany w osobnym podrozdziale niniejszej pracy.

Opisując petersburskie życie polonijne, warto zwrócić uwagę na to, że nie można go sobie wyobrazić bez prasy wydawanej w języku polskim. Szczególne miejsce w historii petersburskiej prasy polskiej zajmuje, między innymi, czasopismo „Kraj”, ponieważ ten periodyk był obecny przez znaczny okres czasowy – 27 lat (1882–1909). Treść czasopisma

⁶⁰ Dziennik Petrogradzki. 1914. 7(20) IX, cyt. za: Т. Смирнова, op. cit., s. 208.

⁶¹ Т. Смирнова, op. cit., s. 210-214.

obejmowała szeroki zakres tematyczny i składała się z artykułów o tematyce ekonomicznej, literacko-naukowej, a także z kroniki lokalnej, beletrystyki, rubryki oświatowej, kościelnej, prawnej oraz innych⁶². Należy zauważyć, że w „Kraju” publikowali znani przedstawiciele świata literatury polskiej – Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Józef Ignacy Kraszewski, Jan Kasprówic, Bolesław Prus, Artur Oppman, Teodor Tomasz Jeż, Kazimierz Tetmajer oraz inni⁶³. Również i naukowcy polscy publikowali w tym czasopiśmie. Jak opisuje Ludwik Bazylow, wśród nich byli „historyk literatury Stanisław Tarnowski, historyk Kazimierz Jarochoński, filolog Jan Łoś, filozof Adam Marburg, autor licznych artykułów historycznych Tokarzewicz”⁶⁴.

Innym periodykiem ukazującym się w Petersburgu w języku polskim był „Tygodnik Petersburski”. Czas jego istnienia był również długi, obejmował lata 1830–1858. Zakres tematyczny „Tygodnika Petersburskiego” stanowiły kwestie literackie oraz społeczne. Interesującym faktem dotyczącym „Tygodnika” jest to, że od 1832 roku on był oficjalną gazetą Królestwa Polskiego⁶⁵. Wśród innych polskojęzycznych inicjatyw prasowych znalazły się „Bałamut” (ukazujący się od roku 1830 do roku 1836) – czasopismo literackie, „Niezapadka” (lata 1840–1844) – zorganizowana przez studentów, „Rocznik Literacki” (lata 1843, 1844 oraz 1846), publikujący nie tylko materiał związany z literaturą, ale również kwestie religii, filozofii i historii, a także „Gwiazda” (rok 1846), która zajmowała się krytyką literacką. Z późniejszych inicjatyw wymienić można „Dziennik Petersburski”, ukazujący się w latach 1909–1916, który opisywał przeważnie życie petersburskiej Polonii⁶⁶. Oddzielną kategorię petersburskiej prasy polskojęzycznej stanowiły periodyki kościelne, takie jak „Wiadomości Archidiecezjalne”, „Pod znakiem krzyża i wiary” oraz „Wiadomości Kościelne”⁶⁷.

Opisując dostęp przedstawicieli petersburskiej Polonii do literatury w języku polskim, warto zaznaczyć, że na początku XIX wieku w Petersburgu istniały drukarnia i księgarnia Karola Kraja, zasługą których jest wydanie kilku dzieł literatury polskiej. W połowie tegoż wieku powstała jeszcze jedna księgarnia oraz drukarnia polskojęzyczna. W swojej ofercie proponowały m.in. „Skarbczyk Poezji Polskiej” – zbiór wierszy wybitnych polskich poetów,

⁶² Por. M. Banaszkiwicz, *Prasa, wydawnictwa, księgarnie i polskie środowisko wydawnicze w Petersburgu*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s.110.

⁶³ Ibidem, s. 260-261.

⁶⁴ Л. Базылев, op. cit., s. 261.

⁶⁵ M. Banaszkiwicz, op. cit., s. 106.

⁶⁶ Ibidem, s. 111.

⁶⁷ Л. Базылев, op. cit., s. 324.

takich jak Juliusz Słowacki, Lucjan Siemieński oraz inni⁶⁸. Petersburscy Polacy mieli również dostęp do wypożyczalni liczącej około 5 000 woluminów⁶⁹.

Podjęwając próbę analizy roli, jaką odgrywała petersburska prasa i literatura polskojęzyczna w życiu miejscowej Polonii, można stwierdzić, że polegała ona przede wszystkim na podtrzymaniu tożsamości narodowej. Umożliwiały one kontakt z językiem ojczystym oraz dostęp do informacji dotyczących kultury polskiej. Jak ujmuje Michał Banaszkiewicz, „zamieszkały w stolicy Imperium Polak, któremu zależało na pielęgnowaniu swojej tożsamości, musiał być *au courant* z ojczystymi aktualiami w literaturze, sztuce, nauce”⁷⁰. Inną funkcją, jaką spełniała miejscowa prasa polskojęzyczna, było informowanie o sprawach i wydarzeniach polonijnych. Na realizacji tej funkcji skupiał się przede wszystkim „Dziennik Petersburski”. Polskojęzyczne inicjatywy wydawnicze, tak samo jak i działalność miejscowych organizacji polskich, stanowiły istotny element petersburskiego życia polonijnego.

2.1.3. Rola Kościoła rzymskokatolickiego w procesie integracji polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

Kościół katolicki odegrał ważną rolę w procesie podtrzymania tożsamości narodowej wśród petersburskich Polaków. Działo się to nie tylko dzięki praktykowaniu wiary, ale także z innych powodów. Po pierwsze, Kościół stwarzał możliwość poznania innych Polaków – zarówno wśród osób duchownych posługujących w mieście, jak i wśród innych parafian. Po drugie, przy kościołach powstał cały szereg organizacji polskich opisanych w poprzednim podrozdziale. Jak zostało zaznaczone, wiele z nich działało w ramach Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny. Jak zauważa T. Smirnova: „Właśnie kościoły były pierwszymi i przez długi czas głównymi centrami narodowego życia kulturowego grup etnicznych w Petersburgu. Pierwsze szkoły narodowe działały właśnie przy kościołach, pod patronatem Kościoła powstawały pierwsze organizacje dobroczynne”⁷¹. Z tym koreluje wyrażone przez L. Bazyłowa stwierdzenie dotyczące konkretnie mniejszości polskiej,

⁶⁸ Por. M. Banaszkiewicz, op. cit., s. 115.

⁶⁹ Ibidem, s. 116.

⁷⁰ M. Banaszkiewicz, op. cit., s. 113.

⁷¹ Т. Смирнова, op. cit., s. 36.

iż „Kościół św. Katarzyny, przynajmniej od połowy XIX wieku do jego końca, pozostawał największym i jednym z najważniejszych centrów petersburskiej Polonii⁷²”.

Wśród badaczy podejmujących w swoich pracach temat Kościoła w kontekście życia Polaków w Petersburgu, należy wymienić Tamarę Smirnową⁷³, która dokonała syntezy materiałów historycznych i przedstawiła krótki opis wpływu, jakie wywarło środowisko kościelne na miejscowych Polaków w procesie ich integracji. Podobną syntezę można znaleźć także w pracy Ireny Wodzianowskiej⁷⁴. Bardziej rozszerzony i rozwinięty opis przedstawia Ludwik Bazyłow, przy czym główny nacisk w jego pracy jest położony na opisane roli kościoła św. Katarzyny⁷⁵. Natomiast wpływ i znaczenie kościoła św. Stanisława jest przedstawione przez Krzysztofa Pożarskiego⁷⁶.

Opisując rolę Kościoła, jaką odegrał on w życiu petersburskiej Polonii, warto najpierw przyrzeć się historii Kościoła rzymskokatolickiego w mieście nad Newą, ponieważ jest ona ściśle związana z historią Polaków w Petersburgu. Początki istnienia Kościoła katolickiego w Rosji – kraju przeważnie prawosławnym – sięgają przełomu XVII i XVIII wieku, kiedy zostały utworzone misje jezuitów w Moskwie i Petersburgu. Jak zostało wspomniane wyżej, Petersburg już od czasów założenia był miastem wielonarodowym. Wśród obcokrajowców przebywających w mieście byli m.in. wyznawcy katolicyzmu, co stwarzało potrzebę zbudowania świątyni dla nich. Pierwszy kościół katolicki został założony w 1710 roku. To była drewniana kaplica św. Katarzyny Aleksandryjskiej, która liczyła wówczas około 300 wiernych. Kaplica spłonęła w pożarze w 1737 roku, co ponowiło potrzebę zbudowania kościoła katolickiego. Caryca Anna Joannowna pozwoliła na zbudowanie go na Newskim Prospekcie. Z perspektywy dzisiejszych czasów wydaje się to bardzo zaszczytnym miejscem, ponieważ Newski Prospekt to główna ulica miasta, która przez wiele mieszkańców jest uważana za serce Petersburga. Jednak pozwolenie na budowę kościoła w tym miejscu nie wiąże się ze szczególnym wyróżnieniem i zaszczytem, ponieważ w roku dekretu Anny Joannowny – 1738 – ta ulica wyglądała zupełnie inaczej i była bardzo mało zabudowana. Właśnie z powodu dostępności miejsca dla budowy miejscowi katolicy oraz przedstawiciele innych wyznań otrzymali pozwolenie na założenie świątyni. W rezultacie po pewnym czasie w tym miejscu

⁷² Л. Базылев, *op. cit.*, s. 220.

⁷³ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 35-40.

⁷⁴ I. Wodzianowska, *Życie religijne Polaków w Petersburgu (XVIII – XXI wiek)*, w: *Petersburg i Polska*, B. K. Nykiel (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 78-90.

⁷⁵ Л. Базылев, *op. cit.*, s. 198-221.

⁷⁶ К. Пожарский, *Римско-католический приход св. Станислава, епископа и мученика в Санкт-Петербурге. История и современность. 1823-2020*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2020

sąsiadowały ze sobą świątynie różnych wyznań, dzięki czemu, jak zauważa L. Bazyłow, ówczesny Newski Prospekt postrzegano jako swojego rodzaju „*la rue de la tolérance*”⁷⁷.

Liczba mieszkańców Petersburga wyznających katolicyzm ciągle wzrastała, w związku z czym w latach 1823–1825 zbudowano drugi kościół katolicki w mieście. Był nim kościół św. Stanisława Biskupa. W 1890 roku liczba katolików w mieście wyniosła 36 090, przy czym ogólna liczba mieszkańców miasta stanowiła 954 400, co oznacza, że katolicyzm wyznawało 3,8% społeczeństwa. Większością z nich byli Polacy – 21 857, stanowiący 60,6% katolików miasta⁷⁸.

Żeby opisać rolę, jaką Kościół katolicki odegrał w procesie integracji mniejszości polskiej w Petersburgu, warto poświęcić uwagę dwóm parafiom zajmującym szczególne miejsce w życiu Polaków nad Newą – kościołowi św. Katarzyny oraz kościołowi św. Stanisława. Te dwie parafie zostały wybrane dla szerszego opisu ze względu na największy wkład w pielęgnowanie tożsamości narodowej wśród mniejszości polskiej, który został dokonany poprzez działalność organizacji istniejących przy tych parafiach oraz dzięki wybitnym osobowościom ze środowiska duchownego posługujących w tych kościołach.

Jak zostało opisane, kościół św. Katarzyny był pierwotnie założony w 1710 roku, jednak drewniany budynek spłonął w pożarze. Wkrótce na Newskim prospekcie został zbudowany nowy niewielki kościół, ale ze względu na przybywającą do miasta ludność wyznania katolickiego ten budynek był niewystarczający. Proces wybudowania nowej, większej świątyni rozciągnął się na dłuższy czas i nowy budynek kościoła konsekrowano dopiero w 1783 roku. Według rozporządzenia Katarzyny II z 1769 roku majątkiem kościoła miał zarządzać proboszcz oraz osiem przedstawicieli różnych narodowości (po dwie osoby od każdej) – Polacy, Niemcy, Francuzi oraz Włosi. Warto zauważyć, że później pod względem liczebności wśród parafian dominowali Polacy, dlatego i ten model zarządzania został zmieniony – od 1823 roku parafianie wybierali przedstawicieli bez względu na narodowość⁷⁹. Przez dłuższy czas, do 1815 roku posługę w kościele pełnili jezuiti, którzy, jak wskazuje I. Wodzianowska, zajmowali się przede wszystkim duszpasterstwem oraz pracą pedagogiczną⁸⁰. W 1815 roku jezuiti musieli opuścić miasto, a opiekę nad kościołem św. Katarzyny przyjęli dominikanie, którym parafia zawdzięcza uzyskanie ziemi dla utworzenia katolickiego cmentarza⁸¹.

⁷⁷ Л. Базылев, op. cit., s. 198.

⁷⁸ I. Wodzianowska, op. cit., s. 80.

⁷⁹ Л. Базылев, op. cit., s. 210.

⁸⁰ I. Wodzianowska, op. cit., s. 78.

⁸¹ Ibidem, s. 78.

Ten kościół zasługuje na szczególną uwagę przy opisie perspektywy historycznej petersburskiej Polonii, ponieważ w 1884 roku przy nim zostało założone Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności, które, jak opisuje I. Wodzianowska, „stało się faktycznie ośrodkiem społecznej działalności Polaków”⁸². Działalność Towarzystwa oraz istniejących w jego ramach innych organizacji została opisana w poprzednim podrozdziale. Należy w tym miejscu wymienić jeszcze jeden powód, dla którego kościół św. Katarzyny odgrywał szczególną rolę w polskim życiu Petersburga. Mianowicie przy nim istniało kilka szkół – gimnazjum męskie oraz żeńskie, progimnazjum żeńskie, szkoła zawodowa oraz elementarna⁸³. Stanowi to ważny aspekt, ponieważ w tych szkołach uczono języka polskiego, co miało istotne znaczenie dla podtrzymania polskiej tożsamości kulturowej dorastającego pokolenia.

Drugą parafią, która odgrywała ważną rolę dla petersburskich Polaków, był kościół św. Stanisława Biskupa. Wielu miejscowych Polaków należało do tej parafii albo posługiwało tam jako osoby duchowne. Zbudowany w 1825 roku z powodu zwiększającej się liczby katolików, co stworzyło potrzebę wzniesienia innej świątyni oprócz istniejącego kościoła św. Katarzyny. Według danych z 1885 roku parafianami kościoła św. Stanisława było około 5 000 osób⁸⁴. Od czasów założenia w kościele pełnili posługę pijarzy, a później (z 1863 roku) – księża diecezjalni. Wśród wybitnych przedstawicieli kleru polskiego pochodzenia z kościołem św. Stanisława był związany Ignacy Kłopotowski – polski ksiądz, beatyfikowany w 2005 roku. Także wymienić należy Antoniego Maleckiego, założyciela już opisanych Zakładów Rzemieślniczo-Wychowawczych. Antoni Malecki przez kilka lat był wikariuszem parafii i właśnie tych czasów sięgają początki założenia Zakładów Rzemieślniczo-Wychowawczych: pierwotnie przy kościele św. Stanisława przez ks. Maleckiego zostało utworzone katolickie schronisko dla chłopców, które później było wzięte pod opiekę przez Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności i rozwinęło swoją dalszą działalność. Wśród parafian kościoła św. Stanisława znajdowali się wybitni i znani Polacy. Dla przykładu można wymienić Jana Barszczewskiego, polsko-białoruskiego pisarza i poetę oraz etnografa Bronisława Piotra Piłsudskiego.

W Petersburgu zostały zbudowane także i inne kościoły i kaplice rzymskokatolickie. Wśród nich są kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, kościół Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, kościół Najświętszego Serca Jezusa, kościół św. Kazimierza, a także kilka kaplic domowych – przy Kolegium Duchownym, przy Seminarium Duchownym

⁸² Ibidem, s. 81.

⁸³ Ibidem, s. 83.

⁸⁴ Т. Смирнова, *op. cit.*, s. 38.

oraz przy gimnazjach i schroniskach⁸⁵. Oprócz pełnienia swojej głównej funkcji miejsc religijnych, miejscowe kościoły zrzeszające wielu wiernych polskiego pochodzenia, odgrywały także znaczącą rolę w podtrzymaniu tożsamości narodowej petersburskich Polaków. Jak zauważa I. Wodzianowska, osoby duchowne, z których większość wywodziły się z polskich rodzin, pielęgnowały język polski⁸⁶.

W Petersburgu prowadziły działalność zgromadzenia zakonne, niektóre z nich były założone przez Polaków w Petersburgu⁸⁷. Wśród nich można wymienić Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi, wspólnotę założoną w Petersburgu, przez którą został utworzony przytułek dla dziewcząt oraz szpital.

Siostry zakonne z innego zgromadzenia – Córek Najczystszego Serca Maryi, także były zaangażowane w działalność organizacji dobroczynnych, w tym założonych przez Polaków. W mieście swoją działalność prowadziło także Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny, Siostry Urszulanki Serca Jezusa Konającego oraz inne zgromadzenia. Szczególnie ważną pod kątem polonijnym działalność prowadził zakon księży Marianów, który nauczał języka polskiego.

Innym ważnym aspektem w petersburskim życiu katolickim było utworzenie w mieście Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego, a także przeniesienie z Wilna do Petersburga Akademii Duchownej, która po zamknięciu Akademii Duchownej w Warszawie była jedyną uczelnią wyższą dla duchowieństwa w Imperium Rosyjskim⁸⁸. Tak więc jak ujmuje T. Smirnova, „w XIX wieku Petersburg stał się stolicą katolicyzmu w Imperium”. Ten fakt jest ważny dla zrozumienia sytuacji petersburskiej Polonii, biorąc pod uwagę, że, jak zostało już zaznaczone, powyżej 60% miejscowych katolików stanowili Polacy.

Sytuacja Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji znacząco zmieniła się po 1917 roku. W 1918 roku zamknięto Seminarium i Akademię Duchowną⁸⁹. Kościoły jeden po drugim zostały zamknięte. W Petersburgu jedynym kościołem rzymskokatolickim, który pozostał otwarty przez cały czas komunistyczny (z wyjątkiem okresu styczeń–czerwiec 1923 roku) był kościół Notre-Dame de France (Matki Bożej z Lourdes)⁹⁰, początkowo zbudowany dla Francuzów mieszkających w Petersburgu. Z powodu tego, że to był jedyny otwarty kościół katolicki, w czasach radzieckich uczęszczali do niego wierzący bez względu na narodowość,

⁸⁵ Л. Базылев, *op. cit.*, s. 220.

⁸⁶ Por. I. Wodzianowska, *op. cit.*, s. 81.

⁸⁷ Por. *ibidem*, s. 84.

⁸⁸ I. Wodzianowska, *op. cit.*, s. 83.

⁸⁹ Por. *ibidem*, s. 86.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 88.

w tym Polacy. Wznowienie życia katolickiego w mieście nastąpiło na początku lat 90. Wtedy ponownie otwarto kilka kościołów w Petersburgu.

2.2. Współczesna perspektywa polskiej mniejszości narodowej w Petersburgu

2.2.1. Polacy w Petersburgu po roku 1989

Po długim okresie zaniku życia polonijnego w Petersburgu (1918–1989) po roku 1989 nastąpił nowy etap historii petersburskiej Polonii, który trwa do dzisiaj. Jest to czas odrodzenia życia polskiego, powrotu inicjatyw i działań zarówno na płaszczyźnie instytucjonalnej, jak i nieformalnej. Ze względu na bieg historii, który obejmował zastój życia polonijnego, współczesna sytuacja petersburskiej Polonii ma swoją wyraźną specyfikę. Przejawia się to w tym, że mimo prawie trzystuletniej obecności mniejszości polskiej w mieście nad Newą obecne organizacje polonijne są młode, bo powstałe dopiero w latach 90. Widoczny jest tutaj wyraźnie brak ciągłości. W związku z tym w swojej działalności powinny one nie tylko dopasować się do współczesnych realiów, ale również i wypracować formy, mechanizmy działań, zmierzyć się z wyzwaniami, które mogłyby być prostsze, gdyby działalność tego rodzaju organizacji była ciągła. Przykładem jednego z wyzwań takiego rodzaju jest obserwowany obecnie niewysoki poziom partycypacji osób młodych w działalności niektórych organizacji polonijnych. To zjawisko może stanowić problem, ponieważ w dłuższej perspektywie może przyczynić się do zaniku istnienia tych organizacji w następnych pokoleniach. Natomiast w pierwszym etapie historii petersburskiej Polonii (1703–1918) ówczesne organizacje polskie przywiązywały znaczną wagę do pracy z młodzieżą, czego przykładem jest działalność „Sokoła Polskiego”⁹¹, a także istnienie odrębnych organizacji młodzieżowych – Klubu Młodzieży Akademickiej oraz Koła Artystycznego Młodzieży Polskiej⁹². Przykład partycypacji młodzieży został przytoczony w celu zobrazowania trudności, jakie powoduje długie przerwanie działalności polonijnej i związany z nim zanik wzorców i tradycji. Jednak nie jest to jedyne wyzwanie, jakie wywołuje ta przerwa.

Proces odrodzenia życia polonijnego w mieście zaczął się po roku 1989. Odbywało się to poprzez założenie kilku organizacji polonijnych, otwarcie szkoły z nauczaniem języka polskiego, proces restytucji świątyni rzymskokatolickich, które w czasach radzieckich były

⁹¹ Т. Смирнова, op. cit., s. 171-190.

⁹² Ibidem, s. 193, 195.

używane w celach niereligijnych, a także powstanie inicjatyw nieformalnych. Szerzej te przejawy ożywienia życia polonijnego w mieście nad Newą oraz współczesna sytuacja tych inicjatyw zostanie opisana w następnej części niniejszej pracy (2.2.2. – *Życie polonijne w Petersburgu po roku 1989*).

Według danych z ogólnorosyjskiego spisu ludności z 1989 roku w Petersburgu mieszkało 8000 Polaków. Widoczna jest tendencja spadkowa – z danych spisu z 2002 roku w Petersburgu liczba osób deklarujących się jako Polacy wyniosła 4450 osób, a z 2010 roku – 2647 osób (1001 mężczyzn i 1646 kobiet)⁹³, co stanowi 0,05% populacji miasta.

Na uwagę zasługuje fakt, że większość współczesnych petersburskich Polaków posiada wykształcenie wyższe (około 70–80%)⁹⁴. Zresztą ta sytuacja jest charakterystyczna nie tylko dla czasów współczesnych, ale również i dla wcześniejszych. Jak opisuje B. Garczyk. „można uznać, że wysoki poziom wykształcenia jest cechą charakterystyczną wszystkich pokoleń Polaków carskiego i współczesnego Petersburga”⁹⁵. Co do najczęściej wybieranych przez miejscowych Polaków zawodów, można zaobserwować dużą ich różnorodność – „od zawodów zaufania społecznego, poprzez funkcje administracyjne, po środowiska twórcze i prywatny biznes”⁹⁶. Cechą specyficzną dla petersburskiej Polonii jest znaczna liczba osób zatrudnionych w medycynie, przy czym, jak zauważa Teresa Konopielko, wśród nich są kilkupokoleniowe rodziny lekarzy⁹⁷. Także wiele przedstawicieli petersburskich Polaków należy do środowisk naukowych i artystycznych⁹⁸.

Wśród największych wyzwań stojących przed współczesną petersburską Polonią są niewielki przyrost naturalny, a także pogarszający się poziom znajomości języka polskiego⁹⁹. W odniesieniu do tego drugiego problemu przez miejscowe organizacje polonijne są podejmowane próby jego rozwiązania, w ramach których odbywa się nauka języka polskiego. Współcześnie, mimo istniejących trudności i wyzwań, życie polonijne znów toczy się nad Newą, odbywają się wydarzenia, spotkania, powstają rozmaite inicjatywy, realizowane zarówno przez organizacje polonijne, jak i przez aktywnie zaangażowane poszczególne osoby.

⁹³ B. Garczyk, op. cit., s. 14.

⁹⁴ Ibidem, s. 15.

⁹⁵ Ibidem, s. 15.

⁹⁶ Ibidem, s. 15.

⁹⁷ T. Konopielko, *Polacy w Sankt Petersburgu*, Lublin: Wydawnictwo Test & Stowarzyszenie Pisarzy Polskich 2012, s. 31.

⁹⁸ M. Krzyszycha, V. Sobierańska, *Odradzanie się mniejszości polskiej w Federacji Rosyjskiej*, Lublin: Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Domu Kultury w Lublinie 2003, s. 17.

⁹⁹ B. Garczyk, op. cit., s. 15.

2.2.2. Życie polonijne w Petersburgu po roku 1989

Zmiany, dotyczące odrodzenia życia polonijnego w Petersburgu – powstania organizacji, wznowienia działalności struktur Kościoła rzymskokatolickiego, który odgrywa ważną rolę także w kontekście polonijnym – początkowo odbywały się powoli. Jednak z czasem, w latach 90., życie polonijne zaczęło obfitować w rozmaite inicjatywy.

Pierwszą organizacją polonijną, która została utworzona w postradzieckim Petersburgu, było Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia” (SKO „Polonia”). Początkiem tej organizacji były nieformalne spotkania osób zainteresowanych odrodzeniem polskości w mieście nad Newą. Spotkania przerodziły się w utworzenie Klubu Polskiego w 1988 roku, który w 1989 roku został zarejestrowany jako SKO „Polonia”¹⁰⁰. Działalność organizacji pierwotnie skupiała się przede wszystkim na nauce języka polskiego. W roku 1990 w Petersburgu odbyło się Forum Organizacji Polonijnych w ZSRR. W 1992 roku powstała druga organizacja polonijna – Regionalna Organizacja Społeczna Petersburski Związek Polaków (od 2015 roku przemianowana na Kongres Polaków w Sankt Petersburgu). W 1992 roku na bazie szkoły nr 216 została założona szkoła z nauczaniem języka polskiego. Dwa lata później powstał Ośrodek Metodyki i Nauczania Języka Polskiego. Także w latach 90. w Petersburgu pojawiały się inne organizacje i inicjatywy polonijne: Petersburskie Towarzystwo Muzyczno-Oświatowe im. Fryderyka Chopina, Stowarzyszenie Polskich Lekarzy, Klub Przyjaciół Książki Polskiej im. Agnieszki Osieckiej, Polonijny Zespół Tańca Ludowego „Gaik”, Zespół Folklorystyczny „Polskie Kwiaty”, zespół młodzieżowy Newska Fa-La oraz inne inicjatywy¹⁰¹.

Jak wynika z powyższego, lata 90. XX w. były czasem rozkwitu życia polonijnego w mieście. Jak ujmuje Teresa Konopielko, to był „złoty wiek «Polonii»”¹⁰². W ciągu dwunastu lat co roku odbywały się festiwale kultury polskiej, przy czym wydarzenia miały miejsce w najbardziej prestiżowych salach koncertowych Petersburga, w tym w Teatrze w Pałacu Zimowym¹⁰³. Natomiast spotkania organizacji polonijnych odbywały się w pomieszczeniach udostępnionych przez Konsulat Generalny RP w Sankt Petersburgu. Sytuacja organizacji zaczęła ulegać pogorszeniu w związku z poszerzeniem placówki wizowej Konsulatu, co

¹⁰⁰ E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹⁰¹ Por. E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹⁰² T. Konopielko, op. cit., s. 20.

¹⁰³ Ibidem, s. 20.

spowodowało brak możliwości dalszego udostępniania pomieszczeń przez Konsulat. Istniały także wewnętrzne konflikty miejscowej Polonii.

Bardzo istotnym wydarzeniem, które miało miejsce w latach 90. było rozpoczęcie procesu zwrotu świątyn katolickich. Przez okres radziecki wszystkie kościoły pozostawały zamknięte, z wyjątkiem jednego – Matki Bożej z Lourdes. Wiele budynków kościelnych było oddanych do użytku niezwiązanego z celami religijnymi, np. niektóre były użytkowane jako magazyny. W 1992 roku zostały zwrócone wiernym kościół św. Katarzyny oraz kościół św. Stanisława, a później inne świątynie katolickie. Te wydarzenia mają znaczenie również w kontekście polonijnym. Jednym z przykładów ilustrujących to znaczenie jest fakt, że w okresie, kiedy petersburskie organizacje polonijne nie miały swojej siedziby, parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny udostępniła organizacjom pomieszczenia kościelne. Także parafia św. Stanisława odgrywa w życiu miejscowych Polaków dużą rolę, w znacznej mierze dzięki proboszczowi tej parafii, który pełnił niniejszą funkcję przez wiele lat (do 2021 roku) – księdzu Krzysztofowi Pożarskiemu. Jest on Polakiem z pochodzenia i bardzo aktywnym działaczem na rzecz Polonii Petersburskiej, co wyraża się poprzez organizowanie w latach 1999–2011 corocznej Szkoły Letniej Języka i Kultury Polskiej, publikowanie polonijnego czasopisma „Nasz Kraj”, oraz poprzez liczne publikacje dotyczące Polaków w Petersburgu, których jest autorem¹⁰⁴.

Z różnych powodów nie wszystkie organizacje założone w latach 90. przetrwały do dzisiaj¹⁰⁵. Obecne w Petersburgu prowadzą działalność: SKO „Polonia” im. Adama Mickiewicza, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale”, chór „Kwiaty Polskie” oraz ukazuje się „Gazeta Petersburska”. Przy czym największymi organizacjami są SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Sankt Petersburgu.

SKO „Polonia” jest najstarszą współczesną organizacją polonijną w mieście. „Polonia” organizuje m.in. wspólne obchody świąt narodowych i religijnych, koncerty oraz festiwale kultury polskiej. W ramach działalności oświatowej są urządzone olimpiady oraz konkursy dotyczące kultury i języka polskiego¹⁰⁶.

Podobny charakter ma działalność drugiej największej organizacji polonijnej – Kongresu Polaków w Sankt Petersburgu. Podobnie jak w przypadku SKO „Polonii” w ramach działalności Kongresu odbywają się wspólne obchody świąt i rozmaite wydarzenia kulturalne

¹⁰⁴ Por. E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹⁰⁵ B. Garczyk, op. cit., s. 16.

¹⁰⁶ <https://dompolski.ru/about/polonia/>, dostęp: 24.05.2022.

i edukacyjne. Wśród edukacyjnych wymienić należy coroczne „Wielkie dyktando polskie”. Przy Kongresie są organizowane także kursy języka polskiego¹⁰⁷.

Te organizacje deklarują różnorakie cele swojej działalności. W przypadku SKO „Polonia” są nimi: tworzenie kultury międzynarodowej komunikacji; odrodzenie, zachowanie oraz popularyzacja kultury polskiej; wychowanie młodzieży w tradycji dwóch kultur; nauka i zachowanie języka ojczystego; wspomaganie wszechstronnej współpracy Rosji i Polski¹⁰⁸. Celami, które deklaruje Kongres Polaków są: zachowanie i nauka języka polskiego; zachowanie i rozwój kultury polskiej; rozwój twórczości narodowej i zawodowej; organizacja wymiany kulturowej oraz komunikacji między członkami Kongresu a Polakami z innych części Rosji i z zagranicy; zaspokajanie potrzeb kulturowych i duchowych miejscowych Polaków oraz działalność charytatywna¹⁰⁹.

Pozostałe organizacje są mniejsze liczebnie. W swojej działalności Polska Macierz Szkolna skupia się na edukacji dzieci i młodzieży w zakresie języka i kultury polskiej. Zespoły folklorystyczne (zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale”, chór „Kwiaty Polskie”) realizują działalność ukierunkowaną na kultywowanie pieśni i tańców ludowych. Natomiast Gazeta Petersburska, ukazująca się w dwóch językach (polskim i rosyjskim) jest poświęcona tematyce życia kulturalnego Polski i Petersburga oraz wydarzeń polonijnych w mieście nad Newą. Od 2017 roku gazeta ukazuje się online¹¹⁰.

W dzisiejszych czasach istotna jawi się kwestia wykorzystania przez organizacje narzędzi cyfrowych. W tym kontekście należy zauważyć, że większość petersburskich organizacji polonijnych posiada profile na portalach społecznościowych, a niektóre także strony internetowe. To ma ważne znaczenie, ponieważ prowadzenie aktywności w Internecie zwiększa rozpoznawalność organizacji, to jest pomaga dowiedzieć się o nich potencjalnym nowym członkom, a także odgrywa rolę w kreowaniu wizerunku tych organizacji. Także posiadanie profili na portalach społecznościowych może ułatwiać komunikację osób zarówno wewnątrz organizacji, jak i spoza nich. Jednakże warto zauważyć, że niektóre z polonijnych organizacji w Petersburgu nie posiadają kont na portalach społecznościowych albo stron internetowych. Wydaje się, że może to mieć negatywny wpływ na ich funkcjonowanie poprzez brak reprezentacji w przestrzeni internetowej.

¹⁰⁷ <https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

¹⁰⁸ <https://dompolski.ru/about/polonia/>, dostęp: 24.05.2022.

¹⁰⁹ <https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

¹¹⁰ <https://gazetapetersburska.org/o-nas/>, dostęp: 24.05.2022.

Do 2015 roku siedzibą petersburskich organizacji polonijnych był Dom Polski. Został on utworzony w 2007 roku przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” i stanowił miejsce, gdzie odbywały się wydarzenia polonijne – spotkania organizacji polonijnych, obchody świąt narodowych oraz nauka języka polskiego. W 2015 roku Dom Polski został zamknięty¹¹¹.

Oprócz wydarzeń organizacji polonijnych, znaczną częścią składową petersburskiego życia polonijnego jest działalność Konsulatu Generalnego RP¹¹². W Konsulacie odbywają się spotkania miejscowych Polaków o różnym charakterze – wspólne obchodzenie świąt narodowych i religijnych, spotkania tematyczne, kulturalno-oświatowe. Te wydarzenia stwarzają możliwość poznania się i zintegrowania miejscowych Polaków, niektóre mają również wymiar edukacyjny. Żeby lepiej zrozumieć miejsce i rolę placówki konsularnej w polonijnym życiu miasta, warto pokrótce opisać jej historię. Tak samo jak i organizacje polonijne Konsulat Generalny RP w Petersburgu miał długą przerwę w swojej działalności – w latach 1939–1972 placówka pozostawała zamknięta.

Pierwotnie Konsulat został utworzony 2 października 1926 roku. Warto zauważyć, że już od pierwszych lat istnienia zajmował się nie tylko sprawami wizowymi, ale również przyjęciem, a nawet, jak opisuje Maria Kunkite, „oprowadzaniem rodaków przyjeżdżających do Leningradu w celu oznajmienia, przede wszystkim, z życiem gospodarczym ZSRR”¹¹³. Konsulat został zamknięty w 1939 roku, dokładna data nie zachowała się. Ponowne otwarcie Konsulatu nastąpiło w marcu 1972 roku. Jednak jeszcze przed tym wydarzeniem już w pewnym stopniu istniała współpraca i relacje pomiędzy Petersburgiem a polskimi miastami. Petersburg był miastem partnerskim Gdańska, dlatego jako przykład relacji tych miast może posłużyć delegacja robotników portu Gdańsk, Gdynia i Szczecin, która odwiedziła Petersburg w 1971 roku. Po otwarciu Konsulatu współpraca i wymiana między dwoma krajami znacznie rozszerzyła się. Działalność podjęta w tym kierunku dotyczyła między innymi aspektów gospodarczych, współpracy z instytucjami państwowymi, kreowania wizerunku Polski. W kontekście życia polonijnego zasługuje na uwagę fakt, że Konsulat organizował spotkania studentów i doktorantów kształcących się na petersburskich uczelniach, co stwarzało przestrzeń dla integracji. Właśnie ten integracyjny aspekt wydarzeń organizowanych przez Konsulat jest bardzo istotny dla petersburskiej Polonii również i w obecnych czasach.

¹¹¹ E. Ziółkowska, op. cit., dostęp: 23.05.2022.

¹¹² Na moment publikacji zaszła zmiana – Konsulat Generalny RP w Petersburgu został zamknięty 10.01.2025.

¹¹³ J. Koziczyński, M. Kunkite, *Kartki z historii. Polska Misja dyplomatyczna nad Newą*, Warszawa, Drukarnia Naukowo-Techniczna, Oddział Polskiej Agencji Prasowej SA 2007, s. 133.

Reasumując, można stwierdzić, że po okresie zaniku życia polskiego w Petersburgu nastąpił jego powrót, który na początku charakteryzował się wielością inicjatyw, jednak z czasem zawężił się pod względem liczby organizacji. Podejmując próbę porównania życia polskiego w Petersburgu na jego obecnym etapie (od roku 1989) z okresem przed zanikiem (1703–1918), można zaobserwować także znaczne jego ograniczenie. W pierwszym historycznym okresie liczba organizacji wynosiła kilkadziesiąt, natomiast obecnie działalność prowadzi siedem. Znacznie szersze było także spektrum realizowanych zadań, które dotyczyły nie tylko organizacji wydarzeń kulturowych i działalności edukacyjnej (jak to jest obserwowane obecnie), ale również szeroko rozumianej pomocy miejscowym Polakom, podniesieniu umiejętności i kwalifikacji zawodowych, istniały także odrębne organizacje, których grupą docelową była młodzież. Próbując przeanalizować przyczyny takiego zawężenia życia polonijnego w mieście nad Newą, można wymienić następujące.

Po pierwsze, liczba osób mieszkających obecnie w Petersburgu i deklarujących się jako Polacy jest około dwudziestu raz mniejsza niż w czasach historycznego maksimum (rok 1910). Takie zmniejszenie się populacji przekłada się na spadek liczby osób zaangażowanych w inicjatywy związane z polskim życiem miasta. Po drugie, zmieniły się potrzeby miejscowej polskiej mniejszości narodowej. Większość obecnych petersburskich Polaków to osoby urodzone w Petersburgu, często w rodzinach mieszanych, posługujące się językiem rosyjskim, zintegrowane z lokalnym społeczeństwem. W związku z tą integracją w społeczeństwie przyjmującym przed współczesnymi organizacjami polonijnymi nie stoją zadania związane z działalnością pomocową – w znalezieniu pracy, miejsca zamieszkania oraz inne podobne. Przez to znaczna część celów realizowanych przez organizacje polskie w okresie 1703–1918 jest obecnie nieaktualna. Po trzecie, przerwa działalności organizacji, która trwała kilkadziesiąt lat, może mieć swoje odzwierciedlenie we współczesnych organizacjach polonijnych. Można przypuszczać, że ten brak możliwości oparcia o poprzednie doświadczenie, przekłada się na mniejsze przywiązywanie wagi do działalności w pewnych obszarach. Przykład tego stanowić może, jak zostało już opisane, współpraca z osobami młodymi, która była jednym z ważnych kierunków działalności w okresie 1703–1918, natomiast obecnie w niektórych organizacjach nie wydaje się być realizowana priorytetowo i stanowi trudność, a poziom udziału osób młodych w ich działalności jest niewysoki.

2.3. Wnioski z Rozdziału II

- 1) Miasto Petersburg stanowi ważny ośrodek polonijny w Rosji, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej. W perspektywie historycznej wkład Polaków w życie tego miasta przejawia się w wielu sferach, wśród których są takie jak architektura, nauka oraz kultura. Okresem rozkwitu życia polonijnego w mieście były lata 1703–1918. Charakteryzował się on zarówno największą liczbą Polaków mieszkających w mieście, jak i najszerszym spektrum inicjatyw w życiu polonijnym.
- 2) W perspektywie historycznej ważną rolę w życiu polonijnym miasta odgrywały organizacje założone przez Polaków. Ich działalność obejmowała szerokie spektrum zadań, wśród których były m.in. pomoc osobom potrzebującym, edukacja w zakresie języka, kultury i historii polskiej, edukacja szkolna i zawodowa, kultywowanie kultury polskiej, prowadzenie zajęć sportowych, pomoc kobietom. Szczególnie ważną rolę, jaką organizacje pełniły względem polskiej mniejszości narodowej mieszkającej w Petersburgu, była integracja – zarówno wewnątrz grupy, jak i w społeczeństwie przyjmującym.
- 3) Rola organizacji polskich w integracji wewnątrzgrupowej realizowała się poprzez stworzenie możliwości poznania się Polaków, a także poprzez możliwość pielęgnacji kultury i języka ojczystego. Natomiast rola w zakresie integracji w społeczeństwie przyjmującym polegała na pomocy w obszarze poszukiwania pracy i miejsca zamieszkania oraz wsparcia finansowego. Realizowała się także poprzez podniesienie kwalifikacji zawodowych i twórczych oraz promocję osiągnięć naukowych, co w efekcie przekładało się na podwyższenie statusu w społeczeństwie przyjmującym.
- 4) Ważną rolę w procesie integracji petersburskiej Polonii w perspektywie historycznej odegrał również Kościół rzymskokatolicki. Oprócz praktykowania wiary miejscowe parafie miały istotne znaczenie także w zakresie możliwości poznania innych Polaków. Także ważne było, że przy kościołach powstał szereg organizacji polskich, przykładem czego jest Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny, w ramach którego działało kilka innych organizacji.

5) Obecnie organizacje polonijne także mają duże znaczenie w podtrzymaniu tożsamości narodowej lokalnej Polonii. Realizują zadania ukierunkowane m.in. na organizację wydarzeń kulturalnych, edukację w zakresie języka i kultury polskiej, integrację grupy. Obecnie w Petersburgu prowadzą działalność: SKO „Polonia” im. Adama Mickiewicza, Kongres Polaków w Sankt Petersburgu, Polska Macierz Szkolna, zespół folklorystyczny „Gaik”, zespół folklorystyczny polskiej pieśni i tańca „Korale”, chór „Kwiaty Polskie” oraz ukazuje się „Gazeta Petersburska”. Największymi z nich są SKO „Polonia” oraz Kongres Polaków w Sankt Petersburgu.

BIBLIOGRAFIA

1. LITERATURA

Banaszkiewicz M., *Prasa, wydawnictwa, księgarnie i polskie środowisko wydawnicze w Petersburgu*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 103-133.

Garczyk B., *Polacy w Petersburgu od XVIII do początku XXI wieku. Historia, liczebność, struktura społeczna*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 5-31.

Konopielko T., *Polacy w Sankt Petersburgu*, Lublin: Wydawnictwo Test & Stowarzyszenie Pisarzy Polskich 2012.

Konstantynów D., *Nie tylko Siemiradzki. Artysty-Polacy w Petersburgu 1830 – 1918*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 186-213.

Koziczyński J., Kunkite M., *Kartki z historii. Polska Misja dyplomatyczna nad Newą*, Warszawa, Drukarnia Naukowo-Techniczna, Oddział Polskiej Agencji Prasowej SA 2007.

Krzyszucha M., Sobierańska V., *Odradzanie się mniejszości polskiej w Federacji Rosyjskiej*, Lublin: Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Domu Kultury w Lublinie 2003.

Michajlenko W., *Место Санкт-Петербурга в районе Балтийского моря*, w: *Okno na Europę*, Apanowicz F., Opacki Z. (red.), Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006.

Omilanowska M., *Działalność polskich architektów w Petersburgu w XIX i początku XX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 214-239.

Орпакі Z., *Polacy w życiu naukowym i technicznym Petersburga*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K.(red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 266-290.

Suchowiejko R., *W salonach, na koncertach i w operze. Polskie ślady w kulturze muzycznej Petersburga XIX wieku*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 240-265.

Wodzianowska I., *Życie religijne Polaków w Petersburgu (XVIII – XXI wiek)*, w: *Petersburg i Polska*, Nykiel B. K. (red.), Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury 2016, s. 77-102.

Базылев Л., *Поляки в Петербурге*, Санкт-Петербург: Издательство «Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ» 2003.

Пожарский К., *Несгибаемый пастырь в Петербурге. Слуга Божий епископ Антоний Малецкий: 1861-1935*, Санкт-Петербург: Соларт 2010.

Пожарский К., *Римско-католический приход св. Станислава, епископа и мученика в Санкт-Петербурге. История и современность. 1823-2020*, Санкт-Петербург: Свое издательство 2020.

Смирнова Т., *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург: Издательство «Европейский Дом» 2013.

Юхнева Н., *Многонациональная столица империи*, в: *Многонациональный Петербург: История. Религии. Народы.*, И. Шангина (ред.), Санкт-Петербург: Искусство-СПБ 2002.

2. NETOGRAFIA

Gazeta Petersburska, <https://gazetapetersburska.org/o-nas/>, dostęp: 24.05.2022.

Kongres Polaków w Sankt Petersburgu,
<https://dompolski.ru/soyuz-polakov/>, dostęp: 24.05.2022.

Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Polonia”, <https://dompolski.ru/about/polonia/>, dostęp:
24.05.2022.